

ЖАПОНИЯДА АУДАРМАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ МЕН ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

Аударманың тарихы Ежелгі Шығыста қалыптасқан алғашқы өркениеттерден басталады. Аударма жасау да адамдардың алғашқы әрекеттерінің бірі болған. Оның тарихы да мемлекеттердің дамуымен бірге даму кезеңдерінен өтті. Аударма жасау тек тілмен байланысты емес, аударма арқылы мәдени алмасулар жүзеге асады, ол мәдениеттер мен тілдердің қалыптасуына жағдай қалыптастырады [2, 107].

Жапон аудармасының даму тарихы да мемлекеттің құрылуымен және оның дамуымен қатар жүрді. Орталықтанған мемлекет болмағандықтан аралдарда әртүрлі диалектілер пайдаланылды, сондықтан алғашқы кезеңде осы диалектілерден жапон тіліне аудару жақсы дамыды.

Аударма арқылы басқа халықтармен байланыс жасалатын болғандықтан Жапонияда аударманың дамуы Қытаймен және еуропалықтармен тығыз байланысты. Өзіміз білетіндей, Жапонияның даму тарихы Қытай және Кореямен тығыз байланысты. Бұл байланыстар ХҮІ ғ. дейін басымдықта сақталды. Жапонияның бұл байланыстары ежелден бастап барлық саланы, соның ішінде аударма саласын да қамтиды. Аудармашыларды оқу үшін Қытайға жіберіп отырған. Орталықтанған мемлекеттің құрылуы, біртұтас тілдің таралуы аударма ісінің дамуына әсерін тигізді. Бұл Жапонияда жазуды қолданумен байланысты. Қытай жазуы Жапония аралдарында V-VI ғ. бастап таралды. Жапонияда алғашқы аудармашылар осы жерге Қытайдан немесе Корей түбегінен қоныс аударғандар еді. Жапон императорларының сарайында кәсіби аудармашылар болған. Сондай-ақ осы кезеңде Жапонияда буддизм діні таралғандықтан, буддалық мәтіндер де жапон тіліне аударыла бастады.

VII ғасырға дейін жапон жазушылары қытай жазба белгілерінің фонетикалық элементтерін жапон тілі сөздерінің дыбысталуын келтіру үшін пайдалана бастады. Нәтижесінде Жапония тарихы туралы мәлімет беретін алғашқы деректері «Ертедегі істер жайлы жазбалар» (Кодзики, 712) және нихонги (720) жарық көрді. IX ғасырда қысқартылған қытай таңбалары фонограммалар ретінде пайдаланылғаны туралы деректер табылды. Бұл практика бастапқыда жапон тілінде қытай мәтіндерін оқи алу мақсатында пайда болған. Ол оған мысал бола алатын ең алғашқы белгілерінен көрінеді: қытай мәтіндерінде белгілі бір

қытай әріптерінің жапонша дыбысталуын көрсету, жапон тілі сөздерінің байланысын анықтайтын грамматикалық бөлшектер мен жапон ауызекі тіл интонациясы (бұның екеуі де қытай тілінің ауызша да, жазбаша да формасына жат).

Қытай мәтіндерін қайта кодтау мақсатында пайдаланылған бұл технологиялық инновация жапон әліпбиінің даму тарихына үлкен әсер етті. Бүгінде Жапонияда иероглифтік және әліпбилік жазу қатар пайдаланылады. Мысалы, буынды әліпбидің пайда болуы, бүгінгі күнде хирагана және катакана ретінде белгілі екі жапон әліпбиі болып табылады.

Келесі мыңжылдық бойында қытай және жапон жазбасының араласып қолданылуы Жапонияның жазба практикасында басымдық жағдайда болып, ол күні бүгінге дейін сақталған.

Ұлы географиялық ашылулар тұсында Жапония мен Еуропа арасында тікелей байланыс орнайды. ХҮІ ғ. ортасынан ХҮІІ ғ. 30-жылдарына дейін еуропалықтар Жапонияда саудамен, миссионерлікпен айналысты, өздерінің жетістіктерімен таныстырды. ХҮІ ғ. бастап миссионерлердің келуімен Жапонияда христиан діні тарала бастады. ХҮІ ғ. бастап аударма ісіне Жапонияның Батыспен байланыстары әсерін тигізді. Миссионерлердің қызметі Жапонияда аударманы дамытты. Осы кезеңде еуропа әдебиеті алғаш рет жапон тіліне аударыла бастайды. Библияның кейбір бөліктері аударылды.

ХІХ ғасырда Жапонияның Батысты аударма арқылы танып білуіне Эдо кезеңінде қалыптасқан тарихи алғышарттар жағдай қалыптастырды. Конфуцийшілдік бағытты ұстанушы Огю Сорай (1666-1728) осы кезеңде Жапонияда тіл және аударма ұғымдарын түсіндіруге, таратуға қомақты үлесін қосты. Сондай-ақ Эдо кезеңінде Жапонияда аударманың дамуына мемлекет және оның саяси қарсыластарының идеологиясы, күтпеген әсері; Жапонияның Батыс және әлем тарихын аударуға қажеттілігі аударманы тағы да дамытты. Эдо кезеңінде орын алған зерттеулерде ғалымдар ең ықпалды философтардың бірі, Эдо дәуіріндегі конфуцийшілдік ізбасары және жапон аудармасы теориясының алғашқы негізін қалаушылардың бірі Огю Сорайдың үлгісін ұстанды.

Ал ХҮІІ ғ. Жапония оқшаулану саясатын жүргізуге көшеді. Тек голландықтармен байланыс болғандықтан, голланд тілі оқытыла бастайды, осы тілге аудармалар жасалады.

Дегенмен де Мейдзи кезеңіне дейін, нақтырақ айтқанда, ХҮІІІ ғасырдың соңына дейін, Жапония Кореядан қоныс аударушылармен және

Нагасаки арқылы голландықтармен байланыста болуына қарамастан, Жапонияның басқа елмен қарым-қатынасында басымдықты негізінен Қытай атқарды.

Жапонияда жаңару жылдары да аударма бір жағынан, осы үрдістің дамуында белгілі бір рөл атқарса, екінші жағынан осы кезеңде Жапонияда аударматанудың өзі де дамыды, елде әртүрлі саланы қамтитын көптеген батыс мәтіндері таралды. Санаулы онжылдықтар көлемінде Жапонияның модернизациялануына негігі себеп болған аударма, Жапонияға әртүрлі пәндердің аясынан көптеген батыс мәтіндерін алып келді.

ХІХ ғасырда жүргізілген зерттеулерде жапондықтардың басқа шет тілінің ішінде, мәселен қытай тілімен есептесетіні жөнінде мәліметтер болған. Мэйдзи дәуірінде Жапонияда кең ауқымды аударма жобасының дамуына себепші болған екі қажетті шарты болды. Оның біріншісі – Жапон жағалауларына қаптап келіп жатқан Батыс кемелері, ал олармен қарым-қатынас жасауда батыс елдері туралы білімнің болмауынан аудармаға деген саналы сұраныс болса, екінші шарты – мәтінді еуропа тілдерінен аударуға қажетті шарт болып табылады. Ең алдымен, батыс тілдерінен жапон тіліне аудару мүмкін болды, себебі жапон тілінде қытай сөздері молынан кездесетін. Қытай сөздері айқын және қысқа келетін, сондай-ақ, абстракті түсініктер мол және бұрынғы қытай әріптерінің орнын ауыстыру арқылы неологизм тудыруға мүмкіндік берді. Бұдан басқа, иероглифпен жазылатын қытай және жапон тілдерінде ортақ сөздер жеткілікті болғандықтан осы екі тіл бір бірінен сөз аударуды пайдалану мүмкіндігіне ие болды. Жапон аудармашылары осы қытай сөздерінің мүмкіндігін кеңінен пайдаланады. Жапонияда аударманың қазіргі заманғы мәдениеті осылайша шет тілін пайдалану арқылы көп ғасырлық тәжірибе жинақтаған, көп жылдық қытай зерттеулерінің негізінде құралды.

Жапон тілі жазуында қытайдың иероглифтері мен әліпбиді қатар пайдаланатын болғандықтан меңгеруге ауыр тілдердің бірі болып табылады. Жапонияға жапон тілі бойынша аудармашылар дайындау жүйесінің қызметі ХІХ ғ. аяғы мен ХХ ғ. басында Ұлыбритания сыртқы істер министрлігінің бастамасымен басталады. Жаңа заманда Жапония тығыз қарым – қатынас жасаған мемлекет Голандиямен голланд тілінде жасалды. Ал Еуропада бұл кезеңде өзара қарым-қатынас тілі ретінде, өзіміз білетіндей, француз тілі пайдаланылатын. 1867-68 ж. Мэйдзи революциясынан кейін Жапонияның Еуропа елдерімен байланыстары артты. Жапонияда еуропа тілдерін меңгер-

ген аудармашылар болмағандықтан, ал Еуропа елдерінде бұндай аудармашыларды дайындауға толық ешқандай қор болмағандықтан 1861 жылы Ұлыбританиядан 11 адам (9 адам қытайға, 2 –і Жапонияға) «шәкірт-аудармашылар» - цу:якусей ретінде оқуға жіберілді. XIX ғ. II жартысында Ұлыбритания жапон тілі бойынша көптеген аудармашылар дайындап шықты [1, 52]. Олар тек тілді ғана меңгеріп қоймай, Жапонияның мәдениетін, тарихын, салт-дәстүрлерін толық біліп шықты. Кейін олар мемлекеттің сыртқы саяси мекемелерінде қызмет атқарды. Ұлттың күшеюі үшін білімді жете меңгеру талабы қойылды, бұл өз кезегінде аударманы өркендетті. Бұл Батыстан үйрену және Батысқа еліктеу мәселесі еді. Токугава кезеңінің соңында, голланд тілімен айналысушылар ағылшын тіліне көшті. Сол кезде Митсукури Риншо тәрізді сөздікті пайдаланбай-ақ французша тез оқуды үйренгендер болды. Олар аудармашылардың алғашқы буыны еді, ал ағылшын тілін миссионерлерден үйренген келесі буын қол жетімді кез-келген батыс кітаптарын аударып отырып, өз жұмыстарын жалғастырды.

Ұрпақтар алмасуы үлкен маңызға ие болды, алайда, өсіп келе жатқан саяси және зияткер көшбасшылардың көпшілігі шетелге бару мүмкіндігінің болмауынан батыс тілдерінде оқу мүмкіндігі болған жоқ. Эдо дәуірінің соңында көптеген келешегінен үміт күттіретін жас студенттер өз облыстарынан оқуға кетті немесе Сёгунаттың өзі шетелге жіберді. Осы эмиссарлар шетелде еуропа тілдерін оқып үйренді және белгілі көшбасшы, зияткер тұлғаға айналу үшін отандарына қайтып оралды. Мәселен, Баба Татцуи (1850-88) Тосадан өте жас шағында шетелге жіберілді, оның жасында дегдарлық білімнің негізгі бөлшегі – классикалық қытайлық түсінік жеткіліксіз болды, ол жапон тілінен гөрі ағылшын тілінде жазбаша үлгіде шеберлік танытты. Керісінше, Бостандық және халық құқығы қозғалысын басқару билігін қолға алған ұрпақ және Либералды партия (Джиуто) мемлекеттік биліктен уккетірілді, олардың шет тілін үйрену үшін шетелге баратын жағдайлары болмады. Осы зияткерлердің жаңа ұрпағы түпнұсқадан оқуға емес, аудармаға сүйенді, соның нәтижесінде 1870-1880 ж. Мэйдзи саясатының батыл өзгерістеріне тап болды [6, 89].

Әлемдік оқиғалардың бетбұрысы Жапонияға кейінгі заманды аударма арқылы «қуып жетуге» мүмкіндік берді. Жапонияның Батыстық әсерге шапшаң бейімделуі, батыстың өктемдігі жағдайында еркіндігін сақтап қалудың жалғыз факторы болып қалған жоқ.

Еуропалықтар Жапония жеріне лек-легімен келіп жатты, алайда, Жапония үшін таңғаларлық және өте сәтті жағдайға сәйкес XIX ғасырдың екінші жартысында Батыстың Жапонияға басып кіруіне жағдайы болмады. Осы кезеңде Еуропа елдерімен қатар, Ресеймен қарым-қатынастың негізі қаланады. Орыс –жапон тілдері арасындағы аудармалық жұмыстардың тарихы ХҮІІІғ. басталады. Аудармаға байланысты алғашқы жазба ескерткіштер А.Татариновтың және Н. Резановтың еңбектері болып табылады [1, 41]. Жапон классикалық әдебиетін орыс тіліне аудару ХХ ғ. II жартысынан басталады. Белгілі аудармашылар: А.Глускина, И.Львова, В.Маркова, А.Долин, Б.Раскин, Б.Лаврентьев және т.б. [1, 46]. Осы кезеңде сондай-ақ аузша аударма да жақсы дами бастады.

Ал Жапонияда орыс тілінен жапон тіліне аудармалар XIX ғ. II жартысынан және ХХғ. I жартысынан басталады. Бұл аудармалар негізінен орыс классикалық әдебиетінің шығармалары еді. Атап айтсақ, Л.Толстой, М.Достоевский, А.Пушкин, Н.Гоголь, А.Чехов, И.Тургенев шығармалары осы кезеңде жапон тіліне аударылды [1,52]. Бұл шығармалардың аудармашылары орыс тілін жетік меңгерген танымал жапон ақын-жазушылары: Енекава Масао, Китамикадо Дзири, Футабатэй Симэй, Дзиндзай Киеси Ал қазіргі кезеңде орыс тіліндегі шығармаларды жапон тіліне аудару жұмыстары бәсеңдеген. Бұны жапондықтар орыс классиктерінің еңбектерінің жоғары деңгейімен байланыстырады [1, 50].

Мэйдзи дәуірінен кейінгі Жапонияда аударманың дамуы II дүниежүзілік соғыстан кейінгі Жапонияның тарихымен байланысты. Ал өзіміз білетіндей, бұл кезеңдегі Жапонияның сыртқы саясатында басты орынды АҚШ атқарды. Бұл жағдай қазірге дейін сақталып отыр. Сондықтан жапон тілінде американдық диалектідегі ағылшын сөздері көптеп тарала бастады. Қазіргі уақытта Жапонияда аударма саласы жақсы дамыған. Бұны Жапонияның халықаралық сахнада рөлінің артуымен байланыстыруға болады. Сондай-ақ Жапонияның аударма саласының және жапон тілін оқытудың ерекшеліктері бұл үрдіске өзінің әсерін тигізуде.

Аударманың, өзіміз білетіндей жазбаша және ауызша түрлері белгілі. Жапон классификациясы бойынша ауызша аударма үш түрге бөлінеді: жүйелі аударма – тикудзи цу:яку, ілеспе аударма –до-дзи цу:яку және ауызша аударма – шушутаж (сыбырмен) уиспарингу цу:яку [1, 52]. Қазіргі уақытта ауызша аударманың да мемлекетаралық саяси, экономикалық және мәдени-

туристік байланыстарда маңызы зор. Жапонияда аудармашылардың мынандай түрлерге бөлінеді: конференция аудармашысы, іскерлік келіссөздер аудармашысы, эскорт-аудармашы, коммуникант-аудармашы, радио-теле-аудармашы, гид-аудармашы[1, 53].

Жапонияда аудармашылардың (шет тілдерден) бірлестігі 1990 жылы «Цу: яку рирон кэнкю: кай», яғни «Ауызша аударма теориясын зерттеу қоғамы» деген атпен құрылды. Бұл бірлестіктің негізін аудармашылар және университет профессорлары Кито Масахиса және МидзуноМаго қалады. Бұл бірлестік 2008 жылдан бастап «Аузша және жазбаша аударма саласындағы зерттеу бойынша Жапонияның ғылыми қоғамы» деп атын өзгертіп жұмыс істеуде. Жапонияда сондай-ақ орыс тілі аудармашыларының ассоциациясы

және Жапонияны зерттеудің Еуропалық ассоциациясы жұмыс істейді.

Жапон аудармасы Жапонияның бүгінгі заман келбетіне келуінде шешуші рөл атқарды және ол тарих, саясат, халықаралық қатынастар, әдебиет, мәдениет, тіл және идеология пәдерінің шектері ұштасып жатуына жауап беретін қазіргі Жапонияның аударма нәтижелерін толығымен меңгерді.

Қазіргі кезеңде жапон тіліне аудару және жапон тілінен басқа тілдерге аудару танымалдылыққа ие болды, бұл Жапонияның тарихына, мәдениетіне дамуына қызығушылықпен байланыстырылады. Сондай-ақ бұны Жапонияның қазіргі экономикалық даму деңгейімен де байланыстырамыз. Жапонияның технологиялық даму жетістіктері әлем елдерінің Жапонияға деген қызығушылығын күшейтіп, байланыстарын күшейтуде.

Әдебиеттер

- 1 Богоявленская Е.Д. История переводов и переводоведения в России и Японии. японский/русский язык. – С. – 40-57// III Международный научно-практический форум. Языки. Культуры. Перевод. 19-25 июня 2015. Материалы. – М., 2015. – 433 с.
- 2 Нелюбин Л.Л., Хухуни Г.Т. Наука о переводе. История и теория с древнейших времен до наших дней. – М., 2013.
- 3 Индра Леви. Translation in Modern Japan. – Нью-Йорк, 2011. – 278 бет.
- 4 Джуди Вакабаяси. Translation and Translation Studies in the Japanese Context. – Лондон, 2012. – 240 б.
- 5 Джуди Вакабаяси. Asian Translation Traditions. – Лондон, 2005. – 287 б.
- 6 Аударматану. Ғылыми-практикалық көмекші құрал. – Алматы, 2008.

References

- 1 Bogojavlenskaja E.D. Istorija perevodov i perevovedenija v Rossii i Japonii. japonskij/russkij jazyk. – S. – 40-57// III Mezhdunarodnyj nauchno-prakticheskij forum. Jazyki. Kul'tury. Perevod. 19-25 ijunja 2015. Materialy. – M., 2015. – 433 s.
- 2 Neljubin L.L., Huhuni G.T. Nauka o perevode. Istorija i teorija s drevnejshih vremen do nashih dnei. – M., 2013.
- 3 Indra Levi. Translation in Modern Japan. – N'ju-Jork, 2011. – 278 b.
- 4 Dzhudi Vakabajasi. Translation and Translation Studies in the Japanese Context. – London, 2012. – 240 b.
- 5 Dzhudi Vakabajasi. Asian Translation Traditions. – London, 2005. – 287 b.
- 6 Audarmatanu. Fylymi-praktikalыk көmekshi құрал. – Almaty, 2008.